IDENTITAT TERRITORIAL I ESPAIS LLIURES. CARÀCTER I PAPER DELS ESPAIS LLIURES COM A CONFIGURADORS DE L'ESTRUCTURA TERRITORIAL

ROSA BARBA
Arquitecte

SUMARI

1. Espai lliure

2. L'espai verd

3. Formes territorials precises

ROSA BARBA

IDENTITAT TERRITORIAL I ESPAIS LLIURES. CARÀCTER I PAPER DELS ESPAIS LLIURES COM A CONFIGURADORS DE L'ESTRUCTURA TERRITORIAL

1. L'espai lliure

L'espai lliure és el lloc que actua, en la societat d'ara, com a catalitzador dels fets socials, com a representació de la cultura, com a espai simbòlic de la col.lectivitat. Com a tal espai buit que pot contemplar-se, el conjunt d'espais lliures supera la condició particular de cada una de les seves parts i crea un nou fet diferencial, la ciutat metropolitana, en la qual els edificis i les traces que els ordenen es posen en relació amb el sòl natural anterior creant un territori.

En l'espai lliure, hom circula i està en contacte amb els altres, amida el lloc i en confegeix la imatge urbana. Quins elements de la ciutat fan aquest espai lliure representatiu? Aquests elements són de dos tipus: els edificis que el defineixen, en l'espai tancat de la ciutat històrica, medieval o decimonònica, i que ho fan des de l'interior de la ciutat moderna, quan apareixen com a escultures en el paisatge obert; i sobre tot la vegetació, que actua acompanyant els edificis com a un element decoratiu o com a un nou element definidor de l'àmbit, millorant el medi ambient i creant un entorn simbòlic.

La primera conclusió és, doncs, que els espais lliures de la ciutat moderna estan definits de dos formes alternatives per l'entorn o des del seu interior, però constitueixen sempre la imatge general de la ciutat.

Què és el que constitueix l'espai lliure? En la ciutat moderna gran part dels espais són els espais viaris que s'usen per circular i orientar-se, però hi ha altres espais que serveixen per «estar» a la ciutat. És el que avui anomenem l'espai verd: les places, els parcs i els jardins de la ciutat antiga, bona part dels equipaments de lleure i el conjunt d'espais per entrar en contacte amb la natura; els nous parcs, usant-la directament o no, però introduint-la com a un element necessari per a la qualitat del medi ambient.

Si ho mirem des de la història, és la ciutat del segle XIX la que va introduir les dues noves idees diferencials que avui entenem sobre aquesta questió en relació amb la ciutat del XVIII: el parc urbà i la ciutat jardí.

El parc urbà és la peça de verd a la ciutat que serveix per esponjar-la, amb la pretensió de recuperar per a la vida urbana l'equilibri que suposadament té la natura i alliberar-la dels problemes socials que l'aglomeració de la ciutat industrial comporta.

La ciutat jardí és l'altra gran aportació del segle XIX, i és una altra manera de millorar la ciutat recreant la seva relació amb el món rural, actuant ara, però, sobre la densitat i la forma del teixit urbà.

De totes maneres, en aquestes propostes per millorar la forma urbana, la relació de l'edifici amb la vegetació és la de la casa amb el jardí, l'intent de portar la natura, en aquest cas entesa com a vegetació, a la ciutat per fer-la més còmoda i més amable; en definitiva, la proposta filantròpica del socialisme utòpic.

L'espai lliure de la ciutat del XIX té la forma dels carrers i de les cases que formen un tot en el qual els jardins completen i fan més lluïda la imatge global. Aquesta es fonamenta en la bona posició dels carrers sobre la topografia del lloc, fent que la forma general de la ciutat sigui reconeixedora des de cada part, pel fet d'encaixar o superposar els recorreguts dels carrers sobre la topografia, en un contrast més o menys dramàtic.

2. L'espai verd

En la ciutat del segle XX succeeixen, però, dues coses noves. La primera és que a partir dels postulats del moviment modern es desdibuixa la relació casa-carrer-jardí-parc, i només es vol la relació habitatge-natura, «en estat pur». Això vol dir que la nova imatge de la ciutat és la de les figures en el parc, la d'un utòpic i idíl.lic marc natural que conté peces concentrades, que miren de lluny la natura. S'ha passat de la natura manipulada i ajardinada, cultivada artificialment, a la natura admirada de lluny que es vol portar a l'interior de la ciutat.

D'altra banda, la ciutat creix tan àmpliament que es fon i es desdibuixa en el plecs topogràfics, sense

incorporar a escala general altres imatges que aquesta, o les heretades dels traçats anteriors.

El resultat actual és que, reconegut per l'espai buit aquest valor simbòlic i general, valorat de nou el paper de la natura no només des d'un punt de vista filantròpic, sinó des d'un punt de vista social, cultural, ecològic i higiènic, els models que permeten incorporar aquest element com a espai generador de forma són escassos en la seva formulació, ja que gairebé tots es fonamenten en la superposició de malles artificials sobre un territori geogràfic genèric. La confiança, però, en el verd pel seu valor, també ecològic, supera el dubte de la manera de definir-lo espacialment i ens porta a buscar de nou les maneres de donar forma al lloc urbà.

Veient ara de nou l'espai verd a la ciutat —el bosc urbà, com l'anomenen alguns— podem dir que es divideix en cinc grans grups:

1. L'espai verd urbanitzat a l'interior del teixit: el verd dels carrers i de les places.
2. L'espai dels parcs: on la mida del buit permet parlar d'un àmbit particular entès alguns cops com a recreació o indici de natura a la ciutat.
3. El verd dels jardins privats: un verd molt artificial i que serveix per fer més amable la vida urbana.
4. El verd d'interconnexió dins el teixit o els barris: el verd dels grans parcs i dels buits intersticials.
5. El verd dels parcs naturals o de reserva ecològica.

Aquesta classificació permet com a mínim diferenciar qüestions quant al projecte de l'espai lliure i crear un ordre d'interpretació que suma a la idea d'espai verd, com a espai que oxigena, la idea d'espai que s'usa i de sistema que ens acosta a pensar en la nova relació entre el rural i l'urbà que es produeix a la perifèria. A més, ens introdueix en les formes diverses de construcció del verd, diferenciant el que hi ha al centre urbà del que es troba a les parts exteriors de la ciutat.

Veient la forma de la gran ciutat ens adonem que apareixen problemes que només el disseny d'aquesta nova relació pot resoldre. L'espai lliure de la ciutat moderna, entenent com a tal el conjunt de temes que s'han comentat, com es van fer els traçats del segle XIX per a la ciutat dels eixamples, ha de referir-se de nou al relleu general i reinterpretar-lo i incorporar els espais naturals-artificials del buit urbà con una superposició de sistemes que resolguin el territori a diferents escales i per diferents funcions, introduint-hi l'espai natural (vegeu figures 1 i 2).

En tot cas, si la ciutat s'usa per parts i es resumeix en una gran forma que interpreta el territori, la forma dels espais lliures ha de ser la forma de la gran ciutat que interpreta el lloc natural. En la mirada actualitzada sobre els sistemes urbans, en què apareix el verd com a esencial, les experiències més reexides per donar-li forma i que s'usen avui com a model són: els *green belts*, que poden ser entesos com a resposta de la urbanització a una geografia de turons; o els verds lineals, record d'una geometria de camins o rieres que creuen un pla superposant-se a les trames ortogonals de la ciutat americana. Però és que a casa nostra els passeigs o les rambles no foren desde sempre això, espais urbans especialitzats en el recorregut urbà més complex? És realment la idea del recorregut i la connexió suficient per ordenar el sistema de verds territorials?

És a dir, que inventada ja una tipologia d'espais per estar o per mostrar i disfrutar de la ciutat del segle XIX cal dissenyar una tipologia d'espais, per estar i moure's (ara amb cotxe) a la ciutat del XXI, sense perdre la qualitat ambiental que aquella ciutat anterior tenia, però que servia a altres propòsits i a altres maneres de viure.

Cal doncs dissenyar el sistema i les parts d'una ciutat nova que abasta un territori molt més ampli i que s'hauria de percebre no només com una suma de parts diferenciades, sinó com un tot, legitimat la ciutat en el seu lloc, restituint-li, reinterpretada, una nova forma territorial amb eines formals que superin la dimensió de la ciutat del segle XIX.

3. Formes territorials precises

Pensem en qüestions concretes. Establertes dues categories d'espais: uns que compleixen una funció

Figura 1. Barcelona. Esquema de traçats i espais lliures del Pla Cerdà, en relació amb el relleu de la ciutat i l'ocupació del pla el 1850

Font: Rosa Barba, *Gràfics del Pla d'Espais Lliures de Barcelona*, 1992.

de circular i altres la d'estar o millorar la ciutat, cal que el verd es reparteixi homogèniament en tot l'espai buit?, ¿és tot el verd igual en forma, en ús o en valor ecològic?, ¿tots els recorreguts són iguals en natura, cadència o qualitat cinètica?, ¿no s'usa també la ciutat sincopadament? La resposta rau en com el conjunt de traçats del buit respon i fa seva la forma del lloc, com altres projectes convertits en models ho han fet per formes territorials precises, però per una ciutat que era de carrers, cases i jardins.

En el cas de l'àrea metropolitana de Barcelona, si pensem en el lloc que la sosté, Collserola i els dos rius i el delta del Llobregat són els elements de forma general del territori que, matisats en les seves formes interiors, defineixen els llocs i el gran àmbit. El sistema d'espais lliures ha de reconèixer, doncs, el conjunt i aquestes parts, així com l'Eixample va reconèixer la plana de Barcelona i que cap altre pla posterior ha interpretat. Però, ¿tot l'espai lliure de la ciutat ha de ser pensat, projectat, planejat i gestionat de la mateixa manera?

L'espai lliure està format per un conjunt d'elements que són estructurants a diferents escales, i el que val per la gran forma de la ciutat s'ha de completar per les seves parts interiors. És a dir, que cal trobar categories per al verd més properes a la forma, l'ús i l'estructura del territori ja urbanitzat o per desenvolupar com a clau per donar pautes i gestionar el procés de colonització del territori, i no pensar només en el verd com a element per ser usat directament en el temps lliure, ni en una única manera de dissenyar l'espai lliure a l'interior de la ciutat.

Un tipus d'espai és, doncs, el que correspon a la ciutat històrica, on cal actuar amb criteris de reforma, on el que és nou i el que és vell de la ciutat se superposen; i un altre de diferent és el de la perifèria actual, on la cituat creix, on neix la nova ciutat sobre el territori i les antigues trames d'un espai buit, fabril o agrícola, però no urbà.

Per exemple, a les àrees centrals, consolidades, és més lògic aplicar un criteri de millores concretes, actuar sobre la densitat i, a curt termini, millorar la qualitat ambiental introduint-hi el verd, connectar, jerarquitzant-les les vies i crear vies cíviques entre els jardins i els parcs existents, per fer-los accessibles més globalment. A les àrees de la perifèria s'han de crear unes noves categories d'ús i forma en els nous teixits, i els parcs haurien de convertir-se en definitoris de la forma del cor verd de la ciutat de la perifèria.

El reconeixement del relleu i de les traces superposades ens dóna la pista per saber com i on actuar, bé respectant la pauta del conjunt i millorant-la, en la ciutat interior consolidada, o traçant de nou sobre senyals anteriors a les àrees on cal replantejar el paper estructural, la Sagrera-Besòs i Zona Franca-Llobregat a Barcelona.

Pensant en la Regió Metropolitana de Barcelona, es pot dir per a la ciutat del futur que els eixos dels rius constitueixen la promesa de nous espais que reconcilïin la ciutat amb el seu territori, salvada ja l'entitat de Collserola, però cal matisar que aquesta manera de veure l'espai lliure introdueix nous elements en la manera d'estructurar i dissenyar el procés de la transformació de la ciutat, és a dir, afecta al planejament.

Pel que fa als criteris que hauríem de pensar en introduir per al disseny o per al planejament d'aquests espais, vull apuntar almenys alguns camins de reflexió: el sòl rural, o el sòl a transformar, té unes traces que només cal respectar en la mesura que són vestigis, potser amb valor patrimonial o ecològic, de un passat-present i no només elements que encadenen, faciliten o, al contrari, entorpeixen la gestió.

Els mínims que estableix la legislació vigent no són una cosa a reconsiderar? No sembla que els 5 m^2/habitant d'espai lliure que s'estableix com a mesura mínima per als plans generals o els m^2/habitant d'espai lliure que s'han de respectar en la redacció dels plans parcials-especials ajudin molt per a configurar la forma de la ciutat en el territori; no caldria potser relacionar, en canvi, el disseny de l'espai lliure amb unes categories que permetin pensar en la ciutat com un fet que es teixeix a diferents escales?

Figura 2. Barcelona. Interpretació de la forma del lloc urbà: el relleu, els nuclis històrics, les traces singulars i els parcs urbans

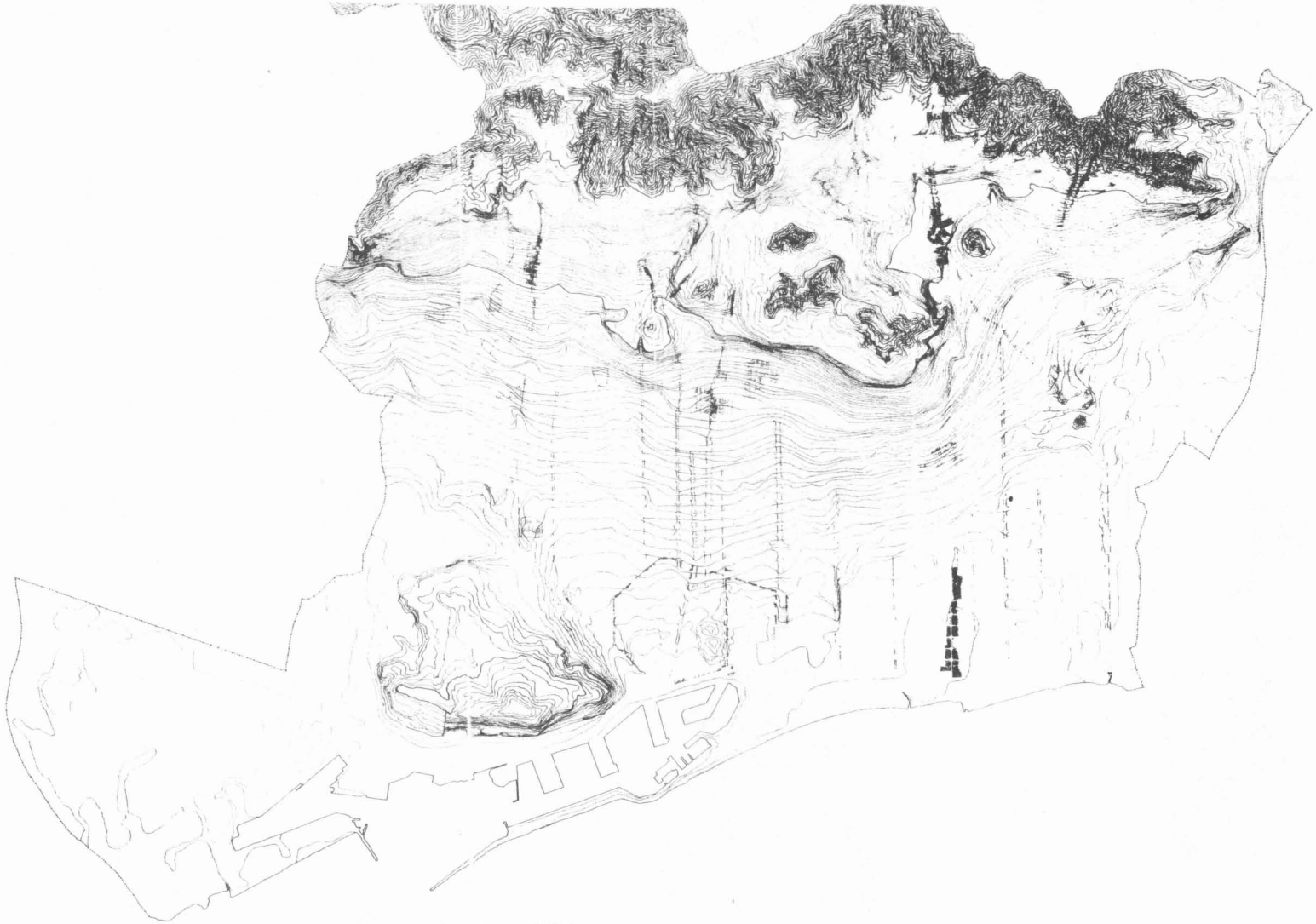

Font: Rosa Barba, *Gràfics del Pla d'Espais Lliures de Barcelona*, 1992.

No cal més aviat, recolzant-se en la forma del territori, buscar les parts, projectar-les i gestionar-les d'acord amb la seva natura i la del conjunt, i establir criteris a curt i llarg termini, uns purament gràfics per a l'ordenació física i d'altres normatius, adequats a la forma, l'ús i la transformació desitjada? No cal trobar noves formes per al planejament?

Això és un guió genèric que permet introduir-nos en un fet tan singular com el paper que els espais lliures tenen en la definició de la forma del territori, quan la ciutat ha deixat de ser desitjada com un tot coherent i acabat, com en les somnis dels reis en la ciutat anterior, i busca reconciliar-se amb el seu medi i millorar-lo en tot allò en què l'ha degradat. La preocupació per trobar formes i maneres adequades per projectar, dissenyar o planejar els espais lliures d'ara, nous i vells, és el que ha inspirat aquestes reflexions, en la convicció que alhora d'intentar resoldre els problemes cal no deixar endarrera la teoria que ens ha de donar suport i ajuda per desenvolupar les idees.